

Identiteitsontwikkeling bij moslimjongeren: een gedeeld verhaal

Eva Vergaelen werkt voor vzw Motief. Motief is een vormingsinstelling, gespecialiseerd in het thema levensbeschouwing en samenleving, die onder meer vorming aanbiedt omtrent het leren omgaan met levensbeschouwelijke diversiteit. De voorbije jaren zag Motief de vraag naar vorming op maat vanuit het eerstelijnswork (onderwijs, jeugdwerk, hulpverlening) overhand toenemen: de 'handelingsverlegenheid' in het omgaan met moslimjongeren die rond de eigen levensbeschouwelijke identiteit aan het zoeken zijn, is ontzettend groot. Op basis van de behoeften die er in het werkveld leven, ontwikkelde Motief een trainingsreeks rond 'positieve identiteitsontwikkeling bij moslimjongeren'. Dit artikel is dan ook mede gebaseerd op onze ervaringen binnen die context.

Seculier geloof

We leven in een samenleving die verregaand gesecculariseerd is, waarin de 'beschaafde' mens gedefinieerd wordt als een vrij en autonoom individu. Op levensbeschouwelijk vlak worden het seculiere en het 'cultureel christelijke' gedachtegoed als norm(aal) beschouwd. Geloven, zoeken naar zingeving en spiritualiteit worden makkelijker geaccepteerd naarmate ze autonoom zijn samengesteld op eigen maat en naarmate ze beleefd worden als vrijblijvend, in de privésfeer, en los van een geloofsgemeenschap en een religieus instituut. Kerstmis vieren in familiekring bijvoorbeeld, cadeautjes onder de boom openmaken en uitgebreid tafelen zijn een cultureel aanvaarde, 'onschadelijke' vorm van religie. Vrijblijvende vormen van 'vasten' (waarbij je zelf – zonder enige religieuze motivatie - bepaalt hoeveel dagen zonder vlees of alcohol je jezelf oplegt) eveneens. Maar een geloofspraktijk waarbij een gelovige zich 'onderwerpt' aan een gezag overstijgend aan het zelf (bv. aan geloofsregels of een heilig boek), worden in onze samenleving vaak al snel gepercipieerd als conservatief, radicaal, extreem, fundamentalistisch. In tegenstelling tot 'dagen zonder vlees' lokt de ramadan meteen heel wat discussies uit (over gezondheid, over (in)compatibiliteit met arbeid, enz.) Geloofsbelevingen die dus afwijken van de gesecculariseerde norm worden vandaag al snel als problematisch ervaren. Dat uit zich in een bijna dagelijks debat over welke rol en betekenis religie en levensbeschouwing in onze samenleving mogen innemen. Voorbeelden hiervan: het hoofddoekendebat, de discussie over onverdoofd slachten, over de invulling van de wettelijke feestdagen en/of officiële schoolvakanties, de erkenning van moskeeën en opleiding van imams. Met deze voorbeelden wordt ook meteen duidelijk dat vooral de islamitische levensbeschouwing onderwerp van discussie is.

Enerzijds groeit dus de 'onwennigheid' in de samenleving in het omgaan met levensbeschouwing en religie. Alles wat afwijkt van het seculiere gedachtegoed komt onder druk te staan en wordt geproblematiseerd. Anderzijds zien we dat in het maatschappelijke debat vooral islam onder vuur komt te liggen, en als bedreigend en 'gevaarlijk' beschouwd wordt. De associatie tussen islam en terreur is sinds 9/11 sterk aanwezig en drijft de verdachtmaking van moslims op de spits, wat het meest gevoeld wordt bij moslimjongeren.

Culturalisering van moslimjongeren

Moslimjongeren worden vandaag permanent aangesproken op hun religieuze deelidentiteit. Zoeken rond de eigen identiteit, waaronder de levensbeschouwelijke, is eigen aan de adolescentie. Maar in een maatschappelijke context waarin zowel over moslims als over 'de islam' zeer veralgemenend en eenzijdig negatief bericht wordt, ervaren moslimjongeren in hun zoektocht weinig positieve en constructieve ondersteuning van de bredere omgeving. Om het nog voorzichtig uit te drukken: vaak ervaren ze eerder wantrouwen, angst, onbegrip en zelfs agressie; worden ze gedwongen zich te verantwoorden voor hun levensbeschouwelijke identiteit (in ontwikkeling) of dienen ze zich zelfs systematisch en expliciet te distantiëren van elke wandaad in naam van de islam. Iets gelijkaardigs wordt van geen enkele andere levensbeschouwing verwacht.

Net door die constante focus op die ene deelidentiteit ontstaat er een identiteitsstoornis. Moslimjongeren worden per definitie gereduceerd tot hun geloof – of hoe de samenleving hun geloof invult. Alle andere identiteiten doen niet meer ter zake. Moslimjongeren wordt het ontzegd om een kritisch zoekproces aan te gaan naar wie ze (willen) zijn, hoe ze in de maatschappij (willen) staan en hoe zich (willen) positioneren binnen bepaalde spanningsvelden. Hun ontwikkelingsvrijheid wordt beperkt. Moslimjongeren mogen bijna geen jongeren meer zijn; jongeren als zijnde pubers die grenzen aftasten, experimenteren en rebelleren. Elke houding, mening, vraag of daad die niet past binnen de dominante seculiere levensfilosofie, wordt geculturaliseerd. Deze culturalisering van moslimjongeren kan trouwens resulteren in het overnemen van deze gedachtegang, waardoor ook de jongeren zich zelf gaan positioneren in de dichotomie moslim versus niet-moslim.

Die dichotomie wordt ook gevoed door de bredere samenleving. Laten we eens kijken naar het radicaliseringsdebat, een debat waarin trouwens elke heldere definitie van radicalisme ontbreekt. Radicale meningen kunnen ook positief zijn voor de samenleving, denk bv aan radicale vegetariërs die de vleesindustrie bekritiseerden. Meer en meer mensen volgen ondertussen die redenering en kiezen voor biovlees of lassen vegetarische maaltijden in. Vegetariërs worden al lang niet meer als radicaal gepercipieerd. Doordat we dus niet helder definiëren wat precies 'radicalisme' is en welke vormen van radicaliteit wél en niet wenselijk en gevaarlijk zijn binnen een democratische rechtsstaat, wordt elke afwijkende mening of gedrag al snel als verdacht en problematisch beschouwd. Op die manier stigmatiseren en criminaliseren we onterecht hele groepen (jonge) mensen, lokken we bij hen heftige tegenreacties en protest uit, of net absolute apathie en demotivatie. Wat uiteindelijk alleen maar zal bevestigen wat we van bij het begin al dachten te weten, namelijk: dat die specifieke groep van mensen dus te heftig op dingen reageert, ofwel tegen alles protesteert ofwel nooit participeert, meelijwekkend slachtoffergedrag vertoont, goed in de gaten moet gehouden worden of zelfs een bedreiging voor de gehele samenleving vormt ...

Beperking van de handelingsruimte

Deze maatschappelijke denkbeelden die in onze samenleving en media sterk aanwezig zijn, hebben uiteraard ook hun impact op diegenen die dagelijks met moslimjongeren werken, zoals hulpverleners, jeugdwerkers en leerkrachten. Door het ongemak in het omgaan met religie, de achterdocht vis-à-vis islam, het gebrek aan definitie van radicalisme en aan inzicht in welke oorzaken nu precies leiden tot gewelddadig extremisme, is het voor vele eerstelijnswerkers niet meer duidelijk welke signalen kunnen duiden op extremisme. Bovendien worden eerstelijnswerkers steeds vaker vanuit het beleid ingezet om mee te helpen om 'verdachte' jongeren te detecteren, in het oog te houden en weerwerk te bieden aan onaanvaardbare meningen en uitspraken. Jongeren, bijvoorbeeld, die op social media radicale uitspraken doen of weigeren mee te gaan in een hype zoals de hashtag '#jesuischarlie' worden hiervoor op de vingers getikt door leerkrachten, worden de toegang ontzegd tot het jeugdhuis of krijgen zelfs de politie aan de deur. Hoeft het nog gezegd dat deze maatschappelijke context identiteitsontwikkeling bij moslimjongeren verstoort in plaats van stimuleert?

Deze evolutie is niet alleen problematisch voor de moslimjongeren zelf, maar ook voor de eerstelijnswerkers. Bij hen ontstaat er een soort van handelingsdrang of -onzekerheid. Enerzijds vertellen leerkrachten en jeugdwerkers dat ze soms onzeker zijn om te werken met moslimjongeren. Sommigen durven bepaalde gesprekken niet voeren of voelen zich niet in staat om bepaalde onderwerpen aan te snijden, en dit - naar eigen zeggen - omdat ze zelf geen moslim zijn of niet genoeg kennis hebben van de islam. Anderzijds zijn sommige eerstelijnswerkers er als de kippen bij om moslimjongeren, vanuit een religieuze duiding, meteen te confronteren met bepaalde gedragingen of uitingen. In beide gevallen merken we hoe de betreffende eerstelijnswerkers de jongeren louter zien vanuit een religieuze bril, als de dragers van dé moslimidentiteit. Net door het feit dat deze samenleving religie uitermate problematiseert en verkettert, resulteert dit in een reflex waarbij men De Ander - de moslimjongere - enkel en alleen nog vanuit het geproblematiseerde - religie en met name de islam - ziet.

Hierdoor gaan jeugdwerkers en leerkrachten vaak voorbij aan hun meest belangrijke pedagogische grondhouding, namelijk een houding van (zelf)reflectie en bevraging, om zo een jongere bij te staan in het leerproces; te leren leren in plaats van te beleren. Het hoe te bevragen in plaats van het wat te gaan beargumenteren. Daarvoor is ruimte nodig, ruimte om te experimenteren en grenzen te trekken. En dit vereist vertrouwen.

Vertrouwen

Net dat vertrouwen is veelal zoek. Eerstelijnswerkers zijn, zoals eerder aangehaald, en net zoals iedereen, beïnvloed door de media, maar zijn zich vaak niet eens bewust van hun eigen bril. Velen ervaren een bepaalde vorm van argwaan of 'handelingsonbekwaamheid' naar moslimjongeren. Menig moslimjongere is dan weer gevormd door negatieve ervaringen van structureel racisme en uitsluiting en ziet eerstelijnswerkers als vertegenwoordigers van dat onderdrukkend systeem. Ook professionelen die specifiek werken op positieve identiteitsontwikkeling botsen geregeld op wantrouwen van de jongeren. Dit is een resultaat van een beleid (zowel van overheid, als van eerstelijnsinstellingen) dat jongerenwerking instrumentaliseert binnen het deradicaliseringsverhaal: de jongere vormt intrinsiek, vanuit zijn of haar identiteit, een probleem, en die identiteit dient dus 'ontwikkeld' te worden.

En zo komen we tot een ander probleem van de jongerenwerking en het onderwijs. Te vaak nog ligt er een suprematisch, intrinsiek racistisch denken ten grondslag aan de manier waarop gewerkt wordt. De Ander heeft amper plaats in de mainstream werking. Jongeren vanuit een andere etnisch, culturele of religieuze achtergrond herkennen zich te weinig in de werking. Alles wat afwijkt van 'de' dominante identiteit wordt, als het al aan bod komt, gekaderd binnen het speciale, het andere, het afwijkende. In deze superdiverse samenleving is er vooralsnog weinig inclusie, noch binnen het aanbod of de inhoud, noch binnen het personeelsbestand of de organisatiestructuur. Te dikwijls nog wordt ervan uitgegaan dat de Ander zich zal aanpassen of assimileren aan de westerse, blanke norm.

Moslimjongeren herkennen zich dus vaak niet in wat hen wordt aangereikt, de manier waarop dit gebeurt en door wie. Dit bevestigt hun gevoel dat ze er niet bijhoren omwille van wie ze zijn. Jongerenwerkers daarentegen zijn zich meestal niet eens bewust van dit proces. Ze zien jongeren die zich tegen hen afzetten en uiteindelijk afhaken. Velen voelen zich daarbij machteloos, anderen polariseren mee. Enkelingen zien het brede verhaal, proberen dit te veranderen, maar merken ook hoe moeilijk het is om eraan te ontsnappen - en komen niet zelden in een burn-out terecht. Toch zijn er ook stemmen die een nieuw verhaal proberen te formuleren, een verhaal dat mede gedragen wordt door de jongeren zelf. Een inclusief verhaal dat op een open manier vertrekt vanuit de reële diversiteit, de bestaande 'verschillen' erkent en verrekent en identiteitsontwikkeling ondersteunt in plaats van verstoort. Een verhaal dat gebaseerd is op vertrouwen én dat vertrouwen wekt. Een verhaal waarin onderhandeling centraal staat.

Weerwerk bieden

Het voorafgaande toont aan hoe een geseclariseerde maatschappij waarin de norm van de 'vrije en autonome mens' op gespannen voet staat met de superdiversiteit die op levensbeschouwelijk vlak aanwezig is en de culturalisering van de moslim(jongere), het vertrouwen in de weg staan dat cruciaal is in het proces van identiteitsontwikkeling. De opstelling van opvoeders in dit zoekproces is dan ook cruciaal: je kan opgroeiende jongeren maken of kraken. Je kan hen laten mens worden en loyaal aanwezig zijn bij hun zoektocht naar het eigen ik, de eigen normen, waarden en overtuigingen of je kan jongeren net zwaar beschadigen door hen in het keurslijf van clichés en vooraannames omtrent islam te dwingen. De behoefte bij opvoeders en eerstelijnswerkers om positief, constructief, en pedagogisch verantwoord met dit zoekproces omtrent identiteitsontwikkeling om te gaan, is zeer groot.

Daarom werkte Motief vzw in 2016 een vormingsreeks uit voor eerstelijnswerkers (uit onderwijs, jeugdwerk, hulpverlening) omtrent de identiteitsontwikkeling van moslimjongeren - vreemd genoeg binnen het kader van het deradicalisatieverhaal. Maar we focusten niet op de jongeren. Wel op de pedagogische houding van eerstelijnswerkers, in de hoop via die weg onze Vlaamse samenleving te helpen 'deradicaliseren' in de manier waarop ze moslims percipieert; een samenleving die in elke jongere die een te korte broek begint te dragen een jihadi meent te ontwaren of bij elke moslima die er vandaag voor kiest om een hoofddoek te dragen, vreest dat ze morgen haar studies stopzet. Indirect hopen we uiteraard om zo ook voor de jongeren meer ruimte te creëren waarin ze zichzelf kunnen ontdekken en ontplooiën en zich een toekomst kunnen ontwerpen – terwijl ze in dit proces ook warm omringd worden. Moslimjongeren ernstig nemen als jongeren, met hun verlangen naar erkenning en bemoediging, naar vertrouwen in hun talenten en vaardigheden, ... dat begint bij een bewustwording door de Vlaamse samenleving dat de Ander intrinsiek deel uitmaakt van het Zelf. Pas als een samenleving actief inclusief is, als het moslimjongeren in hun pluralisme erkent en expliciet een positie inneemt tegen uitsluiting en racisme, pas dan kunnen ook moslimjongeren zich écht thuis voelen, en kunnen ze, binnen die veiligheid en deze erkenning, hun palet aan identiteiten ontdekken, onderzoeken en ontplooiën. Weerwerk bieden aan polarisering is, een gedeeld verhaal van permanente onderhandeling.